

ISLOMIY BANK MUASSASALARIDA BUXGALTERIYA HISOBI VA AUDITINI TASHKIL ETISH

Raximova Onaxon Ozod qizi.

TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI,

08.00.08 – Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit,

PhD tayanch doktorant

Annotatsiya. Maqolada islomiy bank muassasalarida buxgalteriya hisobi va auditini tashkil etishning huquqiy hamda uslubiy asoslari yoritilgan. O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligiga 2026-yilda kiritilgan o‘zgartishlar tahlil qilinib, ular Islomiy moliya institutlari uchun buxgalteriya hisobi va audit tashkiloti (AAOIFI) standartlari talablari bilan qiyoslanadi. Bank alohida hisob yuritish, muvofiqlikni baholash va ichki audit tizimini takomillashtirishga doir takliflar bildiradi.

Kalit so‘zlar: islomiy bank faoliyati, islomiy moliya standartlari, buxgalteriya hisobi, audit, islomiy moliya kengashi, alohida hisob, muvofiqlik siyosati, AAOIFI.

Islomiy moliya so‘nggi o‘n yilliklarda jahon moliya bozorining barqaror o‘sayotgan bo‘g‘iniga aylandi. Bunday muassasalar faoliyati an‘anaviy banklardan tub farq qiladi: mablag‘ foizli qarz shaklida emas, balki savdo, ijara, sherikchilik va vakillik shartnomalari orqali joylashtiriladi. Shartnomaning huquqiy tabiati o‘zgarishi bilan xo‘jalik amaliyotining mazmuni ham o‘zgaradi, bu esa aktivlarni tan olish, daromadni e‘tirof etish va hisobotda ma‘lumotlarni oshkor qilishning o‘ziga xos uslubiyotini talab etadi. Shu bois islomiy bank muassasasida buxgalteriya hisobi va auditni tashkil etish faqat texnik masala emas, balki muassasa faoliyatining islomiy moliya talablariga muvofiqligini tasdiqlovchi asosiy vositadir.

O‘zbekiston Respublikasida bu yo‘nalish 2026-yilda to‘laqonli huquqiy asosga ega bo‘ldi. “O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga O‘zbekistonda islomiy bank faoliyatini joriy etishga qaratilgan qo‘shimcha va o‘zgartirishlar kiritish to‘g‘risida”gi 2026-yil 27-martdagi O‘RQ-1126-son Qonuni bilan Fuqarolik va Soliq kodekslariga hamda yettita qonunga o‘zgartirishlar kiritilib, hujjat 2026-yil 29-iyunda kuchga kirdi.

“Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi Qonunning 3-moddasida islomiy bank faoliyati - bank faoliyati to‘g‘risidagi qonunchilikka hamda islomiy moliya standartlariga muvofiq amalga oshiriladigan faoliyat sifatida ta’riflanadi. Islomiy moliya standartlari esa xalqaro standartlashtiruvchi tashkilotlar qoidalari va milliy qonunchilikka muvofiq Markaziy bank yoxud boshqa vakolatli organ qabul qilgan qoidalar to‘plami hisoblanadi. Ayni shu me‘yor AAOIFI hujjatlarini milliy tartibga solish tizimiga bog‘lovchi ko‘prik vazifasini bajaradi.

Qonunning 5-1-moddasida islomiy moliya operatsiyalarining olti turi belgilangan: foydani taqsimlash sharti asosida moliyalashtirish yoki mablagʻlarni investitsiyaviy omonatlarga jalb etish; vakillik shartnomasi orqali mablagʻ berish yoki jalb etish; tovarni nasiyaga sotish orqali moliyalashtirish; tovarlar uchun oldindan haq toʻlash orqali moliyalashtirish; birgalikdagi faoliyat (sharikchilik) yoki ustav kapitalida ishtirok etish orqali moliyalashtirish; mol-mulkni islomiy ijaraga berish. Ushbu operatsiyalar islomiy moliya standartlariga muvofiq amalga oshirilishi shart.

Hisobga oid bevosita talab Qonunning 20-1-moddasida mustahkamlangan: litsenziya olish uchun bank islomiy bank faoliyati doirasidagi moliyaviy operatsiyalar boʻyicha buxgalteriya hisobini alohida yuritish imkoniyati yaratilganligini tasdiqlovchi hujjatlarni taqdim etadi. 16-moddaning ikkinchi qismiga muvofiq esa bankning islomiy moliya kengashi, islomiy moliya masalalari boʻyicha maxsus boʻlinmasi va islomiy moliya boʻyicha ichki auditi toʻgʻrisidagi nizomlar hamda muvofiqlik siyosati loyihasi talab etiladi. Nazorat kengashi samarali boshqaruv tizimini yoʻlga qoʻyish uchun (34-modda), bank boshqaruvi esa faoliyatning standartlarga muvofiqligini taʼminlash uchun (35-modda) javobgar hisoblanadi. Standartlar buzilishi 54-moddaga koʻra taʼsir choralari qoʻllash uchun asos boʻladi.

Umumiy hisob qonunchiligi ham amal qiladi: “Buxgalteriya hisobi toʻgʻrisida”gi Qonun (2016-yil 13-apreldagi OʻRQ-404-son Qonuni tahriridagi) 10-moddasi hisob standartlari tizimini belgilaydi, Prezidentning 2020-yil 24-fevraldagi PQ-4611-son qaroriga muvofiq tijorat banklari 2021-yildan buyon moliyaviy hisobotni moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida tayyorlaydi, “Auditorlik faoliyati toʻgʻrisida”gi 2021-yil 25-fevraldagi OʻRQ-677-son Qonuni esa majburiy auditning umumiy tartibini nazarda tutadi. Soliq kodeksi 71-2-bobi (480-3 - 480-6-moddalar) islomiy moliya operatsiyalarini soliqqa tortishning oʻziga xos xususiyatlarini belgilab, hisob va soliq bazasi oʻrtasidagi bogʻliqlikni taʼminladi.

Anʼanaviy bank tarkibida ochilgan boʻlinmada jalb qilingan mablagʻlar, aktivlar, daromad va xarajatlar bankning boshqa mablagʻlaridan ajratilgan holda yuritilishi, alohida analitik hisobvaraqlar va hisobot shakllari yordamida kuzatib borilishi lozim.

Savdoga asoslangan moliyalashtirishda bank avval tovarga egalik huquqini oladi va uni mijozga nasiyaga sotadi. Shu bois hisobda tovar zaxirasini tan olish, hisobdan chiqarish va ustamani muddat davomida taqsimlash masalalari yuzaga keladi. Daromad foiz sifatida emas, savdo ustamasi yoki foydadagi ulush sifatida eʼtirof etiladi.

Investitsiyaviy omonatlar oʻz maqomiga koʻra oddiy majburiyatdan farq qiladi: ular boʻyicha summani toʻliq qaytarish majburiyati nazarda tutilmasligi mumkin, natija esa foyda yoki zararni taqsimlash orqali aniqlanadi. Bu holat kapital va majburiyatlar oʻrtasidagi chegarani, shuningdek mablagʻ egalari oldidagi hisobdorlikni aniq koʻrsatishni taqozo etadi.

Islomiy ijara bo'yicha aktiv shartnoma muddati davomida bank balansida qoladi va amortizatsiya qilinadi. Bundan tashqari muvofiq bo'lmagan manbadan tushgan daromadni ajratish, xayriya maqsadlariga yo'naltirish hamda zakot hisob-kitobi kabi an'anaviy bankda uchramaydigan obyektlar hisobga olinadi.

AAOIFI - 1991-yilda tashkil etilgan, qarorgohi Bahrayn Podshohligida joylashgan xalqaro tashkilot bo'lib, u islomiy moliya institutlari uchun standartlar ishlab chiqadi. Uning hujjatlari to'rt turkumga bo'linadi: islomiy moliya standartlari, moliyaviy buxgalteriya hisobi standartlari, audit standartlari hamda boshqaruv va axloq standartlari. Hisob yuritish nuqtai nazaridan quyidagilar amaliy ahamiyatga ega:

- 1-son standart - moliyaviy hisobotlarni umumiy taqdim etish va ma'lumotlarni oshkor qilish;
- 27-son standart - investitsiya hisobvaraqlari;
- 28-son standart - nasiyaga savdo asosidagi moliyalashtirish;
- 30-son standart - qadrsizlanish, yo'qotishlar va og'irlashgan majburiyatlar;
- 32-son standart - islomiy ijara operatsiyalari;
- 33-son standart - islomiy qimmatli qog'ozlar va shunga o'xshash vositalarga investitsiyalar;
- 35-son standart - tavakkalchilik zaxiralari;
- 39-son standart - zakot bo'yicha hisobot.

Boshqaruv standartlari islomiy moliya kengashining tayinlanishi, tarkibi va hisoboti, ichki hamda tashqi muvofiqlik tekshiruvlarining tartibini belgilaydi. Audit standartlarida auditning maqsadi va tamoyillari, auditor hisobotining shakli, audit topshirig'i shartlari, shuningdek tashqi auditor tomonidan muvofiqlikni tekshirish tartibi bayon etilgan.

Markaziy bank 2025-yilda AAOIFIga a'zo bo'lish uchun so'rov yuborgan, 2026-yil iyul oyida esa Markaziy bank huzurida besh nafar a'zodan iborat islomiy moliya kengashi tashkil etilgan. Kengash aynan AAOIFI hujjatlariga tayangan holda milliy standartlarni ishlab chiqadi; birinchi bosqichda ettiga yaqin standart qabul qilinishi rejalashtirilgan. Litsenziyalash tartibiga ko'ra islomiy bank faoliyatiga mas'ul rahbar xodim AAOIFI sertifikatlaridan biriga ega bo'lishi, 2027-yil 1-iyuldan esa bu talab bank islomiy moliya kengashining barcha a'zolariga tatbiq etilishi belgilangan.

Amaldagi qonunchilik islomiy bank muassasasida nazoratning uch bosqichli tuzilmasini shakllantirdi. Birinchi bosqich - bankning islomiy moliya kengashi. Qonunning 35-1-moddasiga muvofiq u kamida uch nafar a'zodan iborat bo'ladi, shartnomalar, ichki hujjatlar va hisobot loyihalarini ko'rib chiqadi hamda ma'qullaydi, muvofiqlik masalalari bo'yicha xulosalar beradi va baholash natijalari yuzasidan aksiyadorlarning umumiy yig'ilishiga yiliga kamida bir marta hisobot taqdim etadi. Kengash a'zolariga hal qiluvchi egalikka ega aksiyadorlar va muhim ahamiyatga ega

xodimlar saylanishi mumkin emas, bu esa uning mustaqilligini ta'minlashga qaratilgan.

Ikkinchi bosqich - islomiy moliya bo'yicha ichki audit. Uning vazifasi kundalik operatsiyalar, shartnoma hujjatlari va hisob yozuvlarini uzluksiz tekshirish, aniqlangan nomuvofiqliklar bo'yicha tuzatuvchi choralarni taklif etishdan iborat.

Uchinchi bosqich - tashqi audit. Bunda ikki yo'nalish farqlanadi: moliyaviy hisobot ishonchliligini tekshirish hamda faoliyatning islomiy moliya standartlariga muvofiqligini baholash. Qonunning 74-moddasi oltinchi qismiga binoan islomiy bank faoliyati litsenziyasiga ega banklarda bunday muvofiqlik tekshiruvi har yili kamida bir marta o'tkazilishi lozim. Ushbu tekshiruv doirasida auditor tanlanma asosida shartnomalarni, mablag'larning maqsadli sarflanishini, daromadni tan olish tartibini hamda kengash xulosalarining ijrosini o'rganadi va natijalarni alohida hisobotda bayon etadi.

Amaliyotda bir qancha masala yechimini kutmoqda. Milliy islomiy moliya standartlari hali to'liq shakllantirilmagan, hisobvaraqlar rejasi va hisobot shakllari yangi operatsiyalar tabiatiga moslashtirilmagan. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari bilan AAOIFI talablari o'rtasida uslubiy farqlar mavjud bo'lib, ular ustuvorlik masalasini aniq hal etishni talab qiladi. Malakali kadrlar tanqisligi hamda maxsus tayyorgarlikka ega auditorlik tashkilotlarining kamligi ham sezilarli to'siq bo'lib qolmoqda.

Shu munosabat bilan quyidagilar taklif etiladi: moliyaviy hisobotni xalqaro standartlar asosida tuzib, islomiy moliya talablari bo'yicha ma'lumotlarni qo'shimcha izohlarda oshkor qilish tartibini me'yoriy mustahkamlash; islomiy operatsiyalar uchun alohida hisobvaraqlar va hisobot shakllarini tasdiqlash; muvofiqlik auditini o'tkazuvchi auditorlik tashkilotlariga nisbatan maxsus malaka talablarini belgilash; standartlarning davlat tilidagi rasmiy tarjimasini nashr etish va oliy ta'lim muassasalarida tegishli yo'nalishlarni yo'lga qo'yish.

2026-yilda qabul qilingan qonunchilik o'zgarishlari O'zbekistonda islomiy bank muassasalarida hisob va auditni tashkil etishning huquqiy poydevorini yaratdi: alohida hisob yuritish majburiyati, islomiy moliya kengashi, ichki audit va yillik tashqi muvofiqlik tekshiruvi qonun darajasida mustahkamlandi. Endilikda asosiy vazifa - ushbu me'yorlarni AAOIFI standartlariga tayangan milliy uslubiy hujjatlar bilan to'ldirish va malakali kadrlar bilan ta'minlashdan iborat. Shu ikki yo'nalishdagi izchil ish hisobot shaffofligini, mijozlar ishonchini va sarmoya oqimini ta'minlaydi.

Foydalanilgan manbalar:

1. O'zbekiston Respublikasining 2026-yil 27-martdagi O'RQ-1126-son Qonuni "O'zbekistonda islomiy bank faoliyatini joriy etishga qaratilgan qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritish to'g'risida".

2. O'zbekiston Respublikasining "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonuni (2019-yil 5-noyabrdagi O'RQ-580-son Qonuni tahririda).
3. O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasining Markaziy banki to'g'risida"gi Qonuni (2019-yil 11-noyabrdagi O'RQ-582-son Qonuni tahririda).
4. O'zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonuni (2016-yil 13-apreldagi O'RQ-404-son Qonuni tahririda).
5. O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 25-fevraldagi O'RQ-677-son "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi Qonuni.
6. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi, 71-2-bob (480-3 - 480-6-moddalar).
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevraldagi PQ-4611-son "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori.
8. Islomiy moliya institutlari uchun buxgalteriya hisobi va audit tashkiloti (AAOIFI) standartlari to'plami. - Manama, Bahrayn.
9. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining rasmiy ma'lumotlari, 2026-yil.